

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/339899893>

Соціальний капітал: трансформація довіри, соціальних норм та соціальних мереж в умовах гібридної війни

Chapter · October 2018

CITATIONS

0

READS

1,516

2 authors:

Dmytro Zakharov

Zhytomyr Polytechnic State University

22 PUBLICATIONS 37 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Iryna Zhyhlei

Zhytomyr Polytechnic State University

25 PUBLICATIONS 32 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

2.3. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ДОВІРИ, СОЦІАЛЬНИХ НОРМ ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

На економічне становище країни в цілому, а також окремих її регіонів, крім виробничо-економічних чинників (наявність матеріальних ресурсів виробництва, забезпеченість трудовими ресурсами, науково-технічних розробок), також впливають інституційне середовище, норми моралі, традиції, що відображають особливості взаємин людей в певних соціально-економічних умовах. Такі нематеріальні соціальні фактори розвитку формують реальний капітал суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим, поняття “капітал” в економічній науці отримало більш широке трактування, почали виокремлюватися його нові форми. Насамперед, це стосується соціального капіталу, накопичення і функціонування якого здійснює вплив на економічні результати не тільки на рівні підприємства, але також на макрорівні. У сучасних умовах соціальний капітал є значущим фактором, що впливає на економічний розвиток цілих держав. Роль соціального капіталу в економіці обумовлена перш за все тим, що він полегшує економічним агентам доступ до інформації і благ, що, в свою чергу, збільшує обсяг доступних ресурсів, а також знижує витрати.

Окремого значення соціальний капітал набуває в умовах кризи, зокрема в умовах гібридної війни. Високий рівень недовіри викликає постійну соціальну напруженість, яка лише посилює негативний вплив конфлікту та руйнує будь-які ініціативи, які покликані його вирішити. В кризових умовах особливо чітко проявляється негативна форма соціального капіталу. Він набуває форми потенційно шкідливого фонду, коли індивіди об'єднуються в групи з метою отримання вигоди та пошуку ренти. Вирішення цих питань поставлене в пріоритет на рівні міжнародної спільноти як одна із Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року [¹⁷³] – сприяти побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку.

Дія соціального капіталу прямо не спонукає до знищення корінних причин виникнення конфлікту, також не має ґрунтового впливу на повне припинення військових дій, які часто повторюються навіть після підписання мирної угоди або проведення виборів. Накопичення соціального капіталу та підвищення його якісного рівня має прямий вплив лише на стійке та поступове зменшення бойових дій, а також слугує підґрунтям для досягнення миру в

---

¹⁷³ Цілі сталого розвитку ООН. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku>

конфлікті, який може знову загостритись, якщо він буде неправильно скерований.

Поняття соціального капіталу в науковій літературі з'явилося відносно нещодавно. Вважається, що вперше його запропонував Лід Джансон Ханіфан в 1916 р., доводячи необхідність налагодження соціальних відносин між індивідами, що утворюють соціальну одиницю. Він використовував цей термін для опису “тих обставин, які впливають на повсякденне життя кожного”. Ханіфан обґрунтовував необхідність вміння налагоджувати соціальні відносини між людьми, які “утворюють соціальну одиницю, терпимості і симпатії один до одного” [174].

Активний розвиток теорії соціального капіталу починається лише наприкінці ХХ ст., як самостійного наукового напрямку. Джейн Джекобс, теоретик містобудування, натхненник теорії “Нового урбанізму” в 1961 р. використовувала поняття “соціальний капітал” стосовно міської життєдіяльності населення та їх сусідства. Широкої популярності вона набула в 1961 р. з виходом книги “Смерть і життя великих американських міст” (The Death and Life of Great American Cities). Автор досліджувала механізми розвитку поселень. Вона широко використовувала міжпредметні області знань – економіку, археологію, історію, біологію. Але особливу увагу приділено економічним аспектам життя міст в ретроспективному розрізі до сучасного стану. Багато фахівців в області соціального капіталу в другій половині двадцятого століття широко використовували дослідження економіки міст Джейн Джекобс.

Зокрема, П'єр Бурдьє соціальний капітал визначає як “ресурси, засновані на родинних відносинах і відносинах в групі членства” [175]. Схоже поняття “соціального капіталу” використовував в своїх працях Г. Лоурі [176]. Джеймс Коулмен використовував розширене трактування соціального капіталу, відповідно до якого це потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, раціонально сформований в міжособистісних відносинах: зобов'язання і очікування, інформаційні канали і соціальні норми. Він обґрунтував роль соціального капіталу в родині і за її межами в формуванні та розвитку людського капіталу, один з перших ввів і дослідив поняття “соціальна мережа” [177].

¹⁷⁴ Hanifan, L. J. (1916). The Rural School Community Centre. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 67. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/1013498?seq=1#page_scan_tab_contents

¹⁷⁵ Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. Handbook of theory and research for sociology of Education. Ed. by J. Richardson. New York: Greenwood Press, p. 21.

¹⁷⁶ Loury, G. (1976). Dynamic Theory of Racial Income Differences . *Women, Minorities and Employment Discrimination*. Lexington. Retrieved from

https://www.brown.edu/Departments/Economics/Faculty/Glenn_Loury/louryhomepage/papers/A%20Dynamic%20Theory.pdf

¹⁷⁷ Coleman, J. S. Social capital in the creation of human capital // *American Journal of Sociology*, 1988, n. 94, pp. 95120.

Соціальний капітал як наукове поняття містить в собі такі складові частини громадської організації, як: соціальні мережі, соціальні норми, довіра. Вони є передумовами координації та кооперації з метою об'єднання зусиль для отримання взаємної вигоди. Завдяки соціальному капіталу мобілізуються додаткові ресурси відносин на базі довіри індивідів один до одного. М. Палдам називає довіру соціальним клеєм, що цементує суспільство за допомогою соціальних одиниць [¹⁷⁸].

В свою чергу, А. Портес дає наступне визначення даного поняття: соціальний капітал – це здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства в певній соціальній мережі або ширшій соціальної структури. Здатність з накопичення соціального капіталу не є індивідуальною характеристикою особистості, вона є особливістю тієї мережі відносин, яку вибудовує індивід. Таким чином, соціальний капітал – продукт включеності людини в соціальну структуру [¹⁷⁹].

Роберт Патнем трактує соціальний капітал наступним чином: у той час як фізичний капітал відноситься до фізичних об'єктів і людський капітал співвідноситься з властивостями окремих особистостей, соціальний капітал стосується зв'язків між людьми – соціальних мереж, норм взаємодії і довіри, що виникають в таких відносинах. У цьому сенсі соціальний капітал тісно пов'язаний з тим, що ми називаємо “громадянською гідністю”. Різниця в тому, що соціальний капітал звертає увагу на те, що громадянська гідність найбільш стійка в мережах соціальних взаємин. Суспільство багатьох гідних, але ізольованих особистостей зовсім не обов'язково багато соціальним капіталом [¹⁸⁰].

В даний час в світі особливо широко використовується визначення соціального капіталу, введеного Світовим Банком, відповідно до якого під соціальним капіталом розуміються інститути, відносини і норми, які формують, якісно і кількісно, соціальні взаємодії в суспільстві [¹⁸¹].

Сучасне наукове трактування соціального капіталу базується на тому, що він розглядається, як система відносин, яка сприяє нарощуванню сукупного капіталу, що, в свою чергу, викликає нерівності в суспільстві. Розвиток

¹⁷⁸ Paldam, M. (2000). Social Capital: One or Many? Definition and Measurement. *Journal of Economic Surveys*. Vol. 14, 5, 629-654, p. 629.

¹⁷⁹ Portes, A. (1995). *Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview*. Ed. by Alejandro Portes. New York: Russell Sage Foundation, p. 1-43.

¹⁸⁰ Патнем, Р. (1996). *Чтобы демократия работала: гражданские традиции в современной Италии*. пер. с англ. А. Захарова. М.: Ad Marginem.

¹⁸¹ *The International Bank for Reconstruction and Development. SocialCapita A Multifaceted Perspectiv*. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/663341468174869302/pdf/multi-page.pdf>.

суспільства без довіри громадян до держави не може бути ефективним. Необхідне накопичення “соціального капіталу”, який може з’явитися і зростати лише за конкретних умов: розвитку мережі (зв’язків) громадянського суспільства, яке базується на довірі громадян до держави. В Україні – дефіцит такої довіри. Єдиний вихід – викорінення корупції у владі та мережевий розвиток структур громадянського суспільства.

Більшість вчених і практиків під соціальним капіталом розуміє довіру. Яскравим представником такого підходу, безумовно, є Ф. Фукуяма [182]. Він розглядає соціальний капітал, як форму матеріалізованої довіри. Люди, які один одному не довіряють, зрештою, зможуть співробітничати лише в рамках системи формальних правил і регламентації системи, що вимагає постійного переписування, узгодження, відстоювання в суді і забезпечення виконання, іноді примусового. Весь цей юридичний апарат, що заміняє довіра, приводить до росту того, що економісти називають “операційними витратами”. Іншими словами, недовіра, розповсюджена в суспільстві, накладає на всю його економічну діяльність щось начебто додаткового мита, що суспільствам з високим рівнем довіри платити не доводиться [182].

Можна виокремити такі складові довіри:

1. Інформаційна: знання про суб'єкта, відкритість, зовнішні відгуки.
2. Емоційна: почуття та емоції.
3. Поведінкова: досвід взаємодії, спілкування, трудової діяльності.

Однак, довіра не виникає “нізвідки”. На рівні держави і всього суспільства повинно бути чітке розуміння того, що це є реальний об’єкт інвестицій, які потребує ресурсів, у тому числі фінансових, тимчасових, інтелектуальних, інноваційних та ін. Практично всі фахівці одностайні в думці, що зростання соціального капіталу в сучасному суспільстві є необхідною умовою соціально-економічного зростання країн і регіонів.

Особливо питання довіри актуалізується у конфліктні часи, в т.ч. під час гібридної війни, яка триває в Україні. Актуальним стає питання: як компанії можуть допомогти захистити або відновити соціальний капітал, наприклад, міжособистісних стосунків і формальних та неформальних мереж і асоціацій, які можуть опинитися під загрозою або бути знищені в конфліктних ситуаціях [183]. Довіра суспільства до бізнес-структур в таких умовах значно зменшується, що

¹⁸² Фукуяма, Ф. (2004). *Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию*. М.: ООО “Изд-во АСТ”. ЗАО НППП “Ермак”.

¹⁸³ Зінченко, А., Янковська, О., Саприкіна, М. (2017). *Корпоративна соціальна відповідальність у конфліктні час*. К.: Видавництво “Юстон”, 60, с. 7.

вимагає пошуку нових шляхів взаємодії бізнесу зі своїми стейкхолдерами (заінтересованими особами). А для цього слід вийти за межі традиційного сприйняття господарської діяльності, яка в Господарському кодексі України визначена як діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [¹⁸⁴, ст. 3, п. 1]. Підприємці нового покоління повинні працювати не лише над покращанням фінансових показників своєї діяльності, хоча ця мета є основною, але й над забезпеченням сталого та мирного майбутнього шляхом активної участі у вирішенні проблем суспільства. Під час реалізації такої стратегії в умовах гібридної війни компаніям потрібно розвивати потенціал медіації серед співробітників та відповідати на запити стейкхолдерів, що відповідає 16 Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року [¹⁸⁵]: сприяти побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, зокрема:

16.1. Значно скоротити поширеність всіх форм насильства та зменшити показники смертності від цього явища в усьому світі;

16.4. До 2030 року значно зменшити незаконні фінансові потоки та потоки зброї, активізувати діяльність з виявлення й повернення викрадених активів і вести боротьбу з усіма формами організованої злочинності;

16.5. Значно скоротити масштаби корупції та хабарництва у всіх їхніх формах.

Яким чином бізнес може сприяти досягненню цих цілей, особливо в умовах глобальної війни, коли він сам під загрозою? Стратегія соціально відповідального бізнесу в таких умовах повинна обов'язково передбачати: 1) забезпечення безпеки працівників; 2) допомогу працівникам у боротьбі зі стресом; 3) запобігання порушенню прав людини, як серед місцевого населення, так і співробітників; 4) збільшення соціальних інвестицій у відновлення економічної та соціальної інфраструктури; 5) інші заходи, спрямовані на підтримку мирного процесу.

Особливу увагу слід зосередити на таких групах стейкхолдерів, як: демобілізовані особи та члени їх сімей; учасники АТО та члени їх сімей; внутрішньо переміщені особи, біженці та ті, хто повернувся на постійні місця проживання; національні меншини та корінні народи.

¹⁸⁴ *Господарський кодекс України*, Верховна Рада України; Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV (Редакція станом на 06.01.2018). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

¹⁸⁵ *Цілі сталого розвитку ООН*. Retrieved from <http://www.un.org.ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

Така стратегія компанії, з одного боку, є витратною, оскільки потребує витрачання людських, фінансових, матеріальних ресурсів тощо, а з іншого боку – дозволить збільшити довіру суспільства до компанії, підвищить рівень її соціального капіталу, що дозволить реалізувати підприємству нові підприємницькі ідеї.

У зв'язку з неоднозначністю і комплексністю цього поняття соціальний капітал досліджується в різних суспільно-політичних областях знань – політології, історії, соціології, економіці. В економіці соціальний капітал досліджується, головним чином, з позиції інституціоналізму: нераціональної споживчої поведінки і неформальної складової господарських відносин економічних суб'єктів. Результати досліджень соціального капіталу вказують на те, що соціальний капітал в сучасному суспільстві дуже нерозвинений. Більш того, в країнах Західної Європи він більш досконалий, ніж у Східній Європі, Латинській Америці і на всьому постсоціалістичному просторі. Причинами такої нерівності є різні явища та процеси, які відбуваються в економіках країн. У загальному вони зводяться до кількох моментів, які, на наш погляд, потрібно розділяти на дві групи: причини, які гальмують прогресивний розвиток соціального капіталу в усьому світі і причини занепаду соціального капіталу на пострадянському і всьому постсоціалістичному просторі.

Перша група причин пов'язана із загальносвітовими тенденціями індивідуалізації сучасного суспільства як наслідком руйнування інституту сім'ї в багатьох країнах світу, ізоляції індивідів в соціумі, зниження їх соціальної активності.

Причини другої групи пояснюються дискредитацією соціального капіталу в умовах тоталітарного управління на території колишніх соціалістичних держав, в тому числі і в Україні. До них слід віднести:

- недовіра суспільства до формальних управлінських структур, що акумулює соціальний капітал, їх корумпованість, бюрократизація, місництво;
- неготовність значної частки населення брати участь в діяльності громадських організацій;
- відсутність у більшості громадян умінь і навичок вирішувати соціальні проблеми силами власної ініціативи.

Сучасна економічна наука доводить, що формування особливих неформальних інститутів – нового типу культури, заснованого на особливій культурі, культурі соціальної єдності та солідарності сприяють прогресивному розвитку соціального капіталу, а це, в свою чергу, позитивно впливає на

розширене відтворення сукупного людського капіталу, економічне зростання, зростання якості життя в державі. Країни з високим соціальним капіталом менше мають невирішених гострих соціально-економічних проблем. У цих країнах стабільніше макросередовище, вони прогресивно розвиваються.

Розвиток соціально орієнтованої економіки вказує на важливість соціального капіталу як елементу управління вартістю підприємства. Як і інші форми капіталу, соціальний капітал має здатність трансформуватися в інші форми, тобто рекапіталізуватися. Можна спостерігати певну взаємодію, де присутній тісний зв'язок соціального капіталу з людським капіталом, а людського – з фізичним капіталом. Отже, що соціальний капітал має значний вплив на формування вартості підприємства та існує як самостійне явище.

Соціальна норма є одним з ключових елементів соціального капіталу, яка впливає на соціально-економічний стан підприємства, оскільки може проявлятися через ритуали, звичаї, традиції, культуру. У період індустріального розвитку поняття норми є центральним, насамперед, у розумінні культури (перш за все, в трактуванні функціоналізму). Культура трансформує соціальні норми в систему цінностей, які пронизують все духовне життя суспільства.

Поняття соціальної норми в різних культурах і суспільствах відрізняється (наприклад, вік, коли особа починає юридично відповідати за скоєні вчинки в різних державах коливається від 11 до 21 року). Крім того, правові норми можуть не збігатися з моральними і також змінюватись. В основі моральних норм лежать уявлення людей про добро і зло, про честь і обов'язок, про справедливість. Відмінності в нормах моралі і права ускладнюють пошук рішень в об'єктивності соціальної норми.

Прихильники теорії позитивізму вважають, що поняття соціальної норми розкривається через її регулятивну та інтегративну функцію, що забезпечує стабільність соціально-економічної системи. Ми вважаємо, що соціальні норми виступають захисним елементом порядку в суспільстві. Без норм людству прожити неможливо, оскільки воно дійшло б до такої точки біфуркації, коли одна безглузда помилка у відносинах між країнами, їх культурами може призвести до загибелі цивілізації.

Еволюційна економіка розглядає соціальні норми в якості надзвичайно важливого фактору розвитку економіки. Матеріалізований вплив соціальних норм проявляється через зростання рівня філантропії, альтруїзму, справедливості, співпраці індивідів та соціальних груп, які не переслідують корисливі цілі.

Для здійснення ефективного управління підприємством через соціальні норми, їх дію варто поділяти на два рівні. На першому, базовому, діє “природна” мораль, тобто та, яка формується на спільних цінностях і спорідненості. На наступному рівні переважають знеособлені норми, що забезпечують “розширений людський порядок”, до числа яких відносять повагу до прав людини, приватної власності, дотримання умов договорів. Вони не інстинктивні, оскільки джерелом їх виникнення є суспільство, яке впливає на індивіда, а механізмом формування – еволюційний розвиток. Поширення соціальних норм і правил відбувається за рахунок наслідування тих, хто успішно адаптувався до змінних економічних умов, використовуючи ці норми. Відповідно до еволюційної етики, інститути моралі та права передаються не генетично або у спадщину, а є продуктами еволюційного відбору, тобто передаються шляхом навчання. Даний підхід досить неоднозначний, оскільки важко заперечити факт того, що загальні норми моралі та культура окремого суспільства не передаються генетично.

Правильне регулювання соціальних норм, а головне способи такого регулювання, забезпечує ефективне функціонування та розвиток підприємства, а також вдосконалення виробничих відносин та зменшення рівня асиметрії інформації на всіх рівнях.

Соціальні норми можна кваліфікувати як певну сталу величину (запас соціального капіталу), а соціальну взаємодію – як динамічний його прояв, тобто потік. Управління підприємством повинно бути спрямоване на формування запасу соціального капіталу, оскільки це продуктивна перевага підприємства. Саме соціальний капітал дозволяє працівникам, а, відповідно, і підприємству досягати поставлених цілей. Більше того, цілі можуть полягати не лише у тому, щоб створити стандартні продукти і отримати дохід, а й стосуватися розвитку суспільства через підвищення соціального рівня працівників. Соціальна ж взаємодія, явище, яке складно піддається управлінню і залежить від соціальних норм, що характерні підприємству, об’єднанню підприємств та суспільству в цілому.

Дослідження соціального капіталу та соціальних норм, що сьогодні проводяться, повинні бути спрямовані, перш за все, на виховання, підтримку і розвиток культури людини, освіти, здоров’я. Ефективне управління соціальним капіталом здатне суттєво вплинути на покращення економічних показників підприємства та швидше досягнення поставлених цілей.

В умовах інформаційної економіки, на межі століть, з'явилося принципово нове соціальне явище – соціальна мережа. Її учасниками можуть бути суб'єкти різних галузей і секторів економіки. У кожній конкретній ситуації у них формуються індивідуальні та/або колективні інтереси. В даному контексті соціальні мережі виконують функцію реалізації специфічних інтересів їх учасників. Поява і бурхливий розвиток соціальних мереж стало логічним наслідком широкомасштабних процесів інформатизації суспільства. У цих умовах соціальний капітал вишукує нові форми і способи свого самозростання.

До передумов зародження і розвитку соціальних мереж належать:

1. Перехід постіндустріальної економіки на інформаційну стадію свого розвитку. Інформація стає найважливішим засобом виробництва для всіх учасників соціально-економічних взаємодій.

2. Прискорення розвитку сфери послуг в економіці, як глобальна закономірність соціально-економічного розвитку суспільства. У цих умовах бурхливо розвивається сфера послуг в сфері інформатизації соціально-економічних взаємодій суб'єктів в суспільстві.

3. Ліквідація старої і формування принципово нової соціально-економічної моделі розвитку України та інших країн на межі століть. Множинність форм власності, розвиток світогосподарських зв'язків учасників соціальних взаємодій, можливість співіснування різних інтересів суб'єктів функціонування соціально-економічних систем на всіх рівнях управління економікою стали передумовами зростання потреби соціального капіталу в прискоренні процесів свого саморозвитку.

4. Зростання ділової активності учасників соціальних взаємодій. Внаслідок цього постійно зростають потреби учасників взаємодій у використанні технічних засобів і організаційно-управлінських механізмів, спрямованих на оперативне, гнучке і віртуальне прийняття стратегічних і тактичних господарських рішень.

5. Зростання соціальної активності учасників макросередовища. В результаті цього зростання, в свою чергу постійно зростають потреби суб'єктів макросередовища в широкому використанні сучасних засобів інформатизації та, зокрема, глобальної інформаційної системи, в процесах самозростання соціального капіталу.

Формування і розвиток соціального капіталу неможливо без формування і розвитку соціальних мереж. Поширення соціального капіталу з соціології в економіку призвело до того, що соціальна мережа стала соціальною структурою,

що складається з групи вузлів. Вузлами є соціальні об'єкти, таким чином, базове соціологічне поняття стає економіко-управлінським. В інформаційному суспільстві одним із сучасних технічних способів функціонування соціальної мережі є Інтернет. В цьому аспекті під соціальною мережею розуміється інтерактивний веб-сторінка, контент якої наповнюється самими учасниками мережі. Таким чином, в Інтернеті створюються спільноти на основі різних ознак. Соціальні мережі виконують багатофункціональну роль: реалізація спільних інтересів домогосподарств та індивідів, організація спільних видів діяльності домогосподарств та індивідів, пошук інформації, пов'язаної з місцезнаходженням людей, тварин, предметів і т.д.

У перспективі соціальні мережі повинні чітко будуватися за ознаками: контакти, спілкування, професія. Вони стануть звичним атрибутом соціального життя, комунікацій сучасного суспільства. Функції соціальних мереж істотно можуть розширюватися як за їх кількістю, так і за глибиною їх ролі в соціально-економічному зростанні країн і регіонів. Вони можуть бути широкомасштабним засобом:

- трансформаційних перетворень інституційного середовища;
- поширення та популяризації нового знання;
- формування співтовариств (колективів і громадських рухів);
- комплексних досліджень попиту і просування продукції.

На глобальному рівні популярність соціальних мереж сильно варіюється. Вона залежить від значної кількості факторів і умов. В сучасних умовах розвитку, неможливо не помітити велику роль окремих мереж-нерезидентів в різних країнах світу. Зокрема, досить активно розвиваються соціальні мережі в Україні.

Соціальну мережу можна охарактеризувати, як особливий симбіоз соціальних і технічних інструментів. При цьому технічне програмне забезпечення мережі виступає необхідним засобом вирішення її соціальних завдань. З цих позицій бачиться доцільність називати соціальні мережі особливою, специфічною формою соціально-орієнтованих Інтернет-технологій.

Соціальні мережі мають сильний вплив на процеси відтворення індивідуального і сукупного людського капіталу, поліпшення його кількісних і якісних характеристик.

Соціальний і людський капітал знаходяться в тісному взаємозв'язку: як прямому, так і опосередкованому. Людський капітал завжди відтворюється в результаті складного поєднання внутрішніх і зовнішніх соціальних

взаємозв'язків. Він не здатний самовідновлюватися в рамках внутрішньої системи. Численні приклади є підтвердженням цього. З цієї позиції соціальний капітал первинний, а людський капітал – вторинний.

З іншого боку, зростання людського капіталу в суспільстві робить позитивний вплив на розвиток його соціального капіталу. Чим вище інтелектуальний, професійний, культурний рівень суспільного розвитку, тим, за інших рівних умов, більше розуміння необхідності зміцнення і згуртування суспільства – процесів соціалізації, єдності, спільного вирішення багатьох соціальних проблем.

Зростання (зниження) соціального і людського капіталу на всіх рівнях управління економікою знаходиться в прямо пропорційній залежності. Управління факторами функціонування соціального капіталу одночасно є управління факторами функціонування людського капіталу.

М.М. Хайкін виділяє декілька функцій соціального капіталу:

1. Функція соціалізації. Це головна функція соціального капіталу, його “генеральна” мета і призначення. Соціалізація суспільства є передумовою зростання довіри і впевненості більшості населення країни і регіонів. Процеси соціалізації пронизують все суспільство: його сектора, галузі і території. Світовий досвід функціонування економіки різних країн свідчить про те, що чим більше соціалізувати суспільство, тим міцніше його економічне життя. Соціально-економічні системи розвинених країн світу, стійкий характер їх розвитку, є тому підтвердження [186].

2. Економічна функція. Соціальний капітал є необхідною умовою зростання ділової та інвестиційної активності та має значний вплив на макроекономічні показники національних рахунків, економічного прогресу на всіх рівнях управління економікою. Він формує мотивацію учасників соціальних взаємодій збирати, зберігати, обробляти і надавати облікові дані користувачам інформації. В результаті розвитку соціальних взаємозв'язків підвищується інформованість їх учасників про об'єкти, явища і процеси, які їх цікавлять. Володіючи достовірною інформацією, учаснику легше приймати власні рішення, трансформувати суть інформації під кутом власних суджень. Тому інформація може бути як об'єктивною, так і суб'єктивною – у вигляді оціночних суджень учасників соціальних взаємодій. Остання обставина пов'язана з іншою функцією соціального капіталу – функцією інституціоналізації [187].

---

¹⁸⁶ Хайкин, М.М., Крутик, А.Б. (2014). Социальный капитал и социальные сети. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*, Серия: Экономика и менеджмент, № 1, Т.8. 85–92.

¹⁸⁷ Хайкин, М.М., Крутик, А.Б. (2014). Социальный капитал и социальные сети. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*, Серия: Экономика и менеджмент, № 1, Т.8. 85–92.

3. Функція інституціоналізації. Соціальний капітал, пов'язуючи механізми функціонування різних сфер соціально-економічних відносин, сприяє поглибленню і прискоренню трансформаційних процесів розвитку інституційного середовища. Експансія соціального капіталу під кутом інституціоналізму сприяє тому, що соціальний капітал починає виступати областю економічних досліджень. Він коригує існуюче і формує новий інституціональний простір силами формальних та неформальних громадських інститутів [188].

Людський капітал на всіх рівнях управління економікою не може накопичуватися і використовуватися поза соціальних взаємодій між будь-якими суб'єктами. Така здатність можлива тільки в короткостроковому тимчасовому інтервалі. Слід зазначити, що в рамках довгострокового періоду часу процеси функціонування людського капіталу завжди мають потокову природу. Соціальний капітал, виконуючи інформаційну функцію, забезпечує рух інформаційних потоків як всередині соціально-економічної системи так і за її межами: на “вході” і “виході” системи. В результаті споживання тієї чи іншої інформації людина “пропускає цю інформацію через себе”. Залежно від характеру використання даної інформації вона коригує її, зберігає в первинному вигляді, колегіально обговорює і т.д. Якщо ця інформація носить професійний, спеціальний, пізнавальний характер, пов'язана з веденням здорового способу життя і т.д., то вона безпосередньо пов'язана з процесами відтворення людського капіталу. Розвиток соціального капіталу залежить від відтворення людського капіталу.

Структурними елементами відтворення індивідуального людського капіталу варто розглядати відтворення його біофізичного капіталу; інтелектуального капіталу; соціального капіталу.

До біофізичного капіталу людини зазвичай відносять життєві ресурси особистості – його фізичний і психологічний потенціал. Біофізичний капітал може займати значну частку людського капіталу і бути досить дорогим. Традиційно проблема нарощування біофізичного капіталу розглядається з позиції ефективності функціонування системи охорони здоров'я, яка багато в чому залежить від політики інвестування цієї галузі. Однак слід визнати не меншу важливість у цьому питанні фізичної культури і спорту, здорового способу життя, в тому числі загальної культури харчування.

---

¹⁸⁸ Хайкин, М.М., Крутик, А.Б. (2014). Социальный капитал и социальные сети. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*, Серия: Экономика и менеджмент, № 1, Т.8. 85–92.

Інтелектуальний капітал особистості формується і нарощується в процесі формального та неформального навчання і являє собою знання, інформацію, а також творчі (креативні) здібності людини. Він залежить від вроджених і сформованих в процесі виховання здібностей людини.

Освіта є одним з головних джерел формування соціального капіталу. Вона не лише створює висококваліфіковані кадри для ринку праці, але і утворює неформальні соціальні зв'язки. Вивчення зв'язку соціального капіталу та освіти починається від початку виникнення даного поняття.

Джеймс Коулман, який популяризував поняття “соціальний капітал”, визначив його як деякі аспекти соціальної структури, які можуть бути використані акторами в якості ресурсів для досягнення своїх цілей [189]. З точки зору Френсіса Фукуями, соціальний капітал можна визначити просто як набір неформальних цінностей або норм, які поділяються членами групи і які роблять можливим співробітництво всередині цієї групи [190].

Поняття соціального капіталу, незважаючи на його неоднозначність трактування, надзвичайно важливе при вивченні економічного значення довіри і репутації. Інтерпретувати соціальний капітал можна як сукупність корисних для індивіда знань про суспільство, в якому він живе. Зокрема, знання повинні стосуватись можливості комунікації з іншими індивідами, цінностей і цілей інших індивідів, а також знання інших членів суспільства про індивіда, тобто його популярність в тих чи інших групах, наявність звань, рівень репутації, яка визначає довіру до нього.

Освіту, так само як і соціальний капітал, можна розглядати з двох точок зору – як ресурс кожної людини і як ресурс всього суспільства в цілому. На рівні окремого індивіда освіта, як і соціальний капітал, виступає приватним благом. У міру розширення соціальних взаємодій, при переході на рівень соціальної групи або суспільства і освіта, і соціальний капітал набувають властивостей суспільного блага. Тому вони за своєю суттю не можуть бути виключно індивідуальною потребою, особливо в сучасному суспільстві. Отримання високого рівня освіти, встановлення соціальних зв'язків, накопичення соціального капіталу кожен з нас пов'язує з очікуванням будь-яких вигід від участі в соціальних мережах.

---

¹⁸⁹ Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, n. 94, 95–120.

¹⁹⁰ Фукуяма, Ф. (2006). Что такое социальный капитал? *Киевская лекция Френсиса Фукуямы* № 177. Retrieved from <http://www.day.kiev.ua/ru/article/podrobnosti/chto-takoe-socialnyy-kapital>.

Соціальний капітал проявляється через зміцнення довіри, формування соціальних норм та правил, а також створення соціальних мереж. Довіра є важливим елементом для розвитку як підприємства, так і суспільства, оскільки завдяки довірі можлива мирна і взаємовигідна співпраця. Однак, якщо довіра обмежується рамками певної групи індивідів, соціальний капітал цієї групи буде направлений на досягнення виключно її інтересів. Економічні наслідки такої довіри будуть несприятливими та деструктивно вплинуть на соціальну мережу.

Розвиток освіти є не лише важливою умовою передачі і накопичення знань в суспільстві, а й формує систему цінностей і соціальних зв'язків, які сприяють її модернізації. Накопичення соціального капіталу відбувається в результаті взаємодії індивідів, а спільне навчання в групах є однією з найважливіших форм даної взаємодії. Рівень освіти потрібно розглядати в якості фактору, що здійснює позитивний вплив на здатність індивіда до ефективної діяльності. Освіта розширює кругозір людини, формує її здатність приймати раціональний вибір, дозволяє їй зрозуміти важливість соціальних норм та правил.

Професійна освіта є не просто передачею певних фактів, знань та методик, а процес навчання моральним нормам, завдяки яким професійні стандарти стають вищими за власні інтереси професіонала. Одна із переваг, яку дає вища освіта, полягає у тому, що вона культивує певні норми, які стають важливим джерелом соціального капіталу [190].

Завдання освіти не повинно обмежуватися формуванням соціального капіталу. Ефективна система освіти повинна бути способом освіти населення, підвищення рівня компетентності людей. Економічне значення освіти полягає в тому, що ті хто навчаються отримують можливість накопичувати соціальний капітал, а диплом є підтвердженням для роботодавців про потенційні навички та вміння.

Освіта створює позитивний вплив на соціальний капітал у вигляді підвищення довіри та навчання соціальним нормам. Така соціальна орієнтація системи освіти є принципом формування ефективної соціальної ринкової економіки. Дотримання цього принципу вимагає вдосконалення структури і якості взаємодії в першу чергу держави, підприємців і системи освіти з урахуванням інтересів усіх суб'єктів соціально-економічної діяльності.

Ефективність реалізації програм довгострокового соціально-економічного розвитку залежить від якості соціального капіталу, а його формування, в свою

чергу, належить освітнім системам, розвиток яких має бути скоординовано з розвитком соціальної та економічної сфер суспільства.

Дослідження соціального капіталу вказують на те, що індивіди вибирають освіту зіставляючи свої вигоди і витрати. Вигоди постають у вигляді культурних та інших нематеріальних цінностей поряд з підвищенням доходів і отриманням більш престижної роботи, а витрати визначаються головним чином альтернативною вартістю цих інвестицій.

При дослідженні впливу освіти на соціальний капітал важливо вивчати реальні мотиви отримання освіти. У даній сфері, як і в будь-якій іншій сфері діяльності, індивіди прагнуть в першу чергу до власної вигоди і хочуть вдосконалити систему освіти таким чином, щоб вона відповідала їхнім інтересам. Але інтереси одних індивідів природним чином відрізняються від інтересів інших, і завдання системи освіти повинно полягати в пошуку можливостей узгодження цих інтересів.

Сучасна освіта повинна бути спрямована на саморозвиток особистості, формування набору особистісних компетенцій, а головне компетенцій самоосвіти, самостійного пошуку і аналізу інформації. Вища освіта сьогодні стикається з абсолютно новою системою пізнання, зберігання і відтворення знань. Сьогодні моделі традиційного університету, які були запропоновані в умовах індустріальної реальності не сприяють формуванню соціального капіталу. Модель університету, яка направлена на масовий потік і масову передачу знань втратила свою ефективність. Сучасна освіта повинна бути спрямована на масовий потік і на індивідуальну передачу знань, що формує необхідність індивідуальних консультаційних занять, постійну індивідуальну систему підвищення кваліфікації. Важливо створити інфраструктуру в університеті для самостійної роботи студента на всіх рівнях. Оволодіння кожним вищим рівнем освіти, спонукає до більш високого рівня віддачі соціального капіталу, який дозволяє не тільки опанувати нові компетенції, а й розширити соціальні зв'язки, сформувати соціальну свідомість та громадянську активність.

Інтелектуальний капітал особистості фахівцями визначається системою показників, до найважливіших з яких можна віднести: загальну і професійну підготовку; здатність забезпечення найкращого варіанту вирішення проблем (у тому числі життєвих та побутових, поза рамками робочого часу); володіння тактичними здібностями; реалізація виконання прийнятих рішень; ініціативність; гнучкість і оперативність; здатність до саморозвитку;